

III. ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

УДК 336:398.344

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЗА СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ В УКРАЇНІ

Т. П. ГУДЗЬ, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Мета статті полягає у виявленні сучасних проблем розвитку фінансів домогосподарств в Україні та розробці пропозицій щодо їх розв'язання.

У статті виявлені причини погіршення фінансового стану домогосподарств України та обґрунтовані способи їх подолання, які полягають в удосконаленні соціально-економічної та податкової політики держави. Розроблені у статті пропозиції спрямовані на підвищення рівня доходів українських домогосподарств, запобігання їх бідності та забезпечення умов для їх фінансової безпеки.

Ключові слова: фінанси домогосподарств, доходи населення, бідність, добробут, фінансова безпека домогосподарств.

В умовах економічної нестабільності пріоритетним завданням економічної політики держави має бути забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств і недопущення зубожіння населення. З огляду на розподіл населення України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів на місяць 94,8 % українців проживають за межею бідності, яка у регіоні Центральної та Східної Європи встановлена згідно зі стандартами ООН на рівні 5 доларів США на день або 150 доларів США на місяць. На сьогодні – це близько 3750 грн за курсом Національного банку. Якщо ж за критерій бідності обрати прожитковий мінімум, то частка бідних в Україні не перевищує 10 % [2].

Утім, занижений рівень прожиткового мінімуму приховує реальний рівень бідності в Україні. Так, при розрахунку абсолютної

бідності Міністерство соціальної політики України використовує законодавчо встановлений прожитковий мінімум, який сьогодні нижчий від реального. Загострення соціально-економічної ситуації в Україні актуалізує дослідження сучасного стану фінансів домогосподарств і проблем їх розвитку.

Дослідження фінансів домашніх господарств проводили такі вчені, як: Г. С. Беккер, С. І. Юрій, В. В. Ворошило, Т. О. Кізіма, Т. С. Смовженко, Г. М. Коцюрубенко та інші вітчизняні й зарубіжні науковці. На сьогодні в економічній науці обґрунтовані теоретичні засади функціонування фінансів домогосподарств, приділена увага управлінню їх фінансовими ресурсами та формуванню їх фінансової безпеки. Втім, залишається відкритою для вивчення проблема низького рівня добробуту вітчизняних домогосподарств та

виявлення причин, які зумовлюють його подальше зниження з метою розробки пропозиції щодо подолання негативних тенденцій у їх фінансовому становищі.

Метою статті є аналіз сучасного стану фінансів домогосподарств в Україні, факторів впливу на нього та обґрунтування способів підвищення рівня фінансового благополуччя українських сімей.

Фінансове становище домогосподарств – це широкоаспектне питання, яке охоплює доходи і витрати населення, формування ним заощаджень, податкове навантаження на фінанси домогосподарств і рівень їх фінансової безпеки. Крім того, загальноекономічні

умови та процеси в державі можуть ускладнювати або сприяти підвищенню рівня фінансового добробуту домогосподарств. Отже, проаналізуємо стан фінансів українських домогосподарств на підставі офіційних статистичних даних.

Розрахунок валового внутрішнього продукту на душу населення відображає рівень економічного розвитку держави, характеризуючи обсяг товарів і послуг, що припадають на одну людину. Аналіз статистичних даних, представлених у табл. 1, дозволяє зробити висновок про те, що загальний рівень благополуччя населення в Україні протягом 2010–2014 рр. погіршився.

Таблиця 1

Динаміка валового внутрішнього продукту на душу населення в Україні протягом 2010–2014 рр.

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Номинальний ВВП, млн грн	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728
Темп приросту номінального ВВП, %	18,53	21,62	7,01	3,27	7,68
Індекс інфляції	1,091	1,046	0,998	1,005	1,249
Реальний ВВП, млн грн	992272,2	1258700	1411712	1447693	1254386
Темп приросту номінального ВВП, %	22,00	26,85	12,16	2,55	-13,35
Чисельність наявного населення на кінець року, тис. осіб	45778,5	45633,6	45553,0	45426,2	42928,9
Темп росту чисельності населення, %	99,60	99,68	99,82	99,72	94,50
Номинальний ВВП на душу населення, грн	23648,0	28851,5	30928,6	32028,5	36495,9
Темп приросту номінального ВВП (в грн) на душу населення, %	19,0	22,0	7,2	3,6	13,9
Номинальний ВВП на одну особу, дол. США	2970,2	3611,1	3869,5	4007,1	2314,5
Темп приросту номінального ВВП (в дол. США) на душу населення, %	19,4	21,6	7,2	3,6	-42,2
Реальний ВВП на душу населення, грн	21675,53	27582,7	30990,58	31869,15	29220,1
Темп приросту реального ВВП на душу населення, %	26,13	27,25	12,36	2,83	-8,31

Примітка. Складено автором за даними офіційної статистики України [1, 2].

Показники номінального обсягу ВВП хоча і демонструють зростання, втім не можуть бути об'єктивними економічними індикаторами добробуту домогосподарств. Загострення інфляційних і девальваційних процесів 2014 р. знецінили українську гривню на-

стільки, що ВВП на душу населення, виражений у доларах США, зменшився майже вдвічі, і досяг 2314,5 дол. США – рівня найбідніших країн Африки. За версією британської суспільної організації Legatum Institute Україна за підсумками 2014 р., втративши

сім позицій від минулорічного рівня, посіла 70-те місце в рейтингу благополуччя країн світу [7, с. 3].

Показники доходів населення посідають центральне місце в системі визначення та оцінки рівня життя людей. Доходи населення є не лише основним джерелом забезпечення матеріальних і нематеріальних потреб для розвитку особистості та оптимальним інструментом для вимірювання добробуту суспільства, а також головним джерелом формування купівельної спроможності.

Незважаючи на стабільне зростання середньомісячної номінальної заробітної плати українців протягом 2010–2014 рр., її розмір перевищує межу бідності тільки двох європейських країн: Болгарії та Румунії. Відносно інших країн Євросоюзу середня заробітна плата в Україні у 7–12 разів нижча за граничну межу доходів європейців, за якою констатується бідність населення.

Негативний вплив інфляції позначився на зменшенні реальних доходів українців (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка показників доходів домогосподарств в Україні протягом 2010–2014 рр.

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	2239	2633	3026	3265	3480
Реальна заробітна плата, у відсотках до попереднього року	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5
Середній розмір призначеної пенсії, грн	1122	1223	1430	1487	1536
Реальний розмір призначеної пенсії, у відсотках до попереднього року	109,9	113,7	122,5	103,3	83,1
Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 20 % населення (квінтільний коефіцієнт фондів), разів	3,5	3,4	3,3	3,2	3,1
Індекс Джині	0,249	0,243	0,233	0,236	0,226

Примітка. Складено автором за даними офіційної статистики України [2, 5].

Якщо 2013 р. проти 2012 р. спостерігалося уповільнення темпів приросту реальної заробітної плати та реального розміру пенсії населення в Україні, то 2014 р. маємо зниження за базовими джерелами доходів бюджетів домогосподарств на 6,5 та 16,9 %, відповідно. За розрахунками експертів ООН вартість споживчого кошика для однієї працездатної людини на місяць має становити 500 дол. США. У перерахунку розмірів середніх зарплат і пенсій в Україні за нині діючим валютним курсом гривні маємо суми у 4–8 разів менші, ніж установлений експертами ООН.

Розглядаючи динаміку показників диференціації населення за рівнем доходів, слід відмітити скорочення розмаху варіації у по-

ляризації доходів українців. Так, доходи найбагатших 20 % і найбідніших 20 % жителів України, за даними офіційної статистики, різняться втричі, але розбіжність має тенденцію до зменшення. Не суперечить цьому висновку спадна динаміка індексу концентрації доходів або коефіцієнта Джині, який відображає характер розподілу всієї суми доходів населення між окремими його групами. На фоні своїх європейських сусідів, з їх індексами Джині від 0,283 до 0,349 Україна виглядає державою з достатньо високою економічною рівністю. Втім, за оцінками науковців аналітиків, реальний рівень поляризації доходів населення України є істотно вищим [6, с. 260]. На це вказують добре відомі такі українські реалії, як виплата заробітної

плати «в конвертах» і мінімізація офіційного прибутку бізнесом. Звичайно, причиною цього явища є застосування в Україні репресивної податкової політики з тенденцією до посилення податкового тягаря домогосподарств.

Так, домогосподарства є носіями домінуючої більшості податків і зборів, передбачених Податковим кодексом України. Виняток становлять податок на прибуток, єдиний податок для юридичних осіб і єдиний соціальний внесок, що нараховують роботодавці на загальний фонд оплати праці. Крім того, останніми змінами до податкового законодавства розширено коло платників податків і зборів, до яких долучилися працюючі пенсіонери; розширена податкова база, що вираховується з доходів фізичних осіб; перенесено на кінцевих споживачів природного газу рентну плату за його видобуток. Науково обґрунтованими та практично підтвердженими світовим досвідом є граничні межі вилучення частки доходів для сплати подат-

ків на рівні 33–35 %, вище за які підприємств втрачає інтерес до своєї справи або переходить у «тіньовий» сектор економіки [4, с. 252]. Нині діюча в Україні податкова система не виконує стимулюючої функції. Водночас непрозора та соціально несправедлива система пільг орієнтована здебільшого на забезпечення населення, що ще більше поглиблює диференціацію в доходах українців.

Поляризація доходів населення призводить до загострення проблем соціального захисту населення. У першу чергу вона пов'язана з потребою державної підтримки непрацюючого населення (безробітних, інвалідів, людей похилого віку та молоді). Про загострення соціальних проблем в Україні свідчить високий коефіцієнт залежності, який характеризує кількісне співвідношення непрацюючого та працюючого населення. Причинами цього є зростання рівня безробіття та одночасне скорочення частки економічного активного населення працездатного віку (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка показників, що характеризують стан соціального захисту населення в Україні

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Частка видатків Зведеного бюджету на соціально-культурні заходи, %					
- освіта	21,1	20,7	20,6	20,9	19,1
- охорона здоров'я	11,8	11,7	11,9	12,2	10,9
- соціальний захист і соціальне забезпечення	27,7	25,3	25,4	28,7	26,4
Прожитковий мінімум на одну особу у розрахунку на місяць станом на кінець року, грн	875	953	1095	1176	1176
Мінімальна заробітна плата на кінець року, грн	922	1004	1134	1218	1218
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум, %	8,8	7,8	9,1	8,4	8,6
Питома вага населення у віці 60 років і старше станом на кінець року, %	20,9	21,2	21,4	21,6	21,8
Питома вага населення у віці до 15 років станом на кінець року, %	15,3	15,4	15,5	15,7	15,9
Безробітне населення працездатного віку (за методологією МОП), %	8,9	8,7	8,2	7,8	9,7
Економічно активне населення працездатного віку, %	71,9	72,6	72,9	72,9	71,4

Примітка. Складено автором за даними офіційної статистики України [2, 5].

Якщо у США на чотирьох працюючих осіб припадає одна непрацююча особа, то в Україні це співвідношення наближається до рівня 1:1. Так, 2014 р. співвідношення непрацюючого населення до зайнятого населення становило 1:1,2 [2]. За умов наявної в Україні тенденції до старіння населення досягнуте значення коефіцієнта залежності свідчить про кричущу необхідність розв'язання проблеми матеріального забезпечення зростаючої кількості пенсіонерів та інших груп непрацюючого населення.

Замість вжиття дієвих заходів з вирішення проблем соціального захисту українців спостерігається замороження соціальних стандартів і скорочення видатків Зведеного бюджету України за всіма видами соціально-культурних заходів. Так, 2014 р. порівняно із 2013 р. державні видатки скоротилися у

сфері освіти на 1,8 %, охорони здоров'я – на 1,3 %, соціального захисту та соціального забезпечення – на 2,3 %. Водночас зросла частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум із 8,4 % 2013 р. до 8,6 % 2014 р.

Погіршення стану фінансів домогосподарств призвело до зниження платоспроможного попиту на товари та послуги, що прямо впливає на розмір ВВП держави. Крім того, зростання витрат на забезпечення потреб першої необхідності зумовлює скорочення заощаджень населення. Це негативно відображається на власній фінансовій безпеці домогосподарств, а також обумовлює відтік депозитних ресурсів фізичних осіб з банків України (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка показників, що характеризують фінансовий потенціал домогосподарств України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	3481,0	3853,9	4144,5	4470,5	4563,3
Заборгованість із виплати заробітної плати (на кінець року, млн грн)	1218,1	977,4	893,7	808,2	2436,8
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	3073,3	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9
Заощадження в середньому на одне домогосподарство, грн	407,7	395,9	552,4	650,2	514,4
Депозити домогосподарств станом на кінець року, млн грн	275093	310390	369264	441951	418135

Примітка. Складено автором за даними офіційної статистики України [2, 3].

Посилення економічної нестабільності в Україні зумовило не лише знецінення грошових доходів домогосподарств, істотною мірою зріс ризик їх несвоєчасного отримання. Так, заборгованість із виплати заробітної плати станом на 1 січня 2015 р. в Україні становила 2436,8 млн грн, що вдвічі більше за її обсяг у посткризовому 2010 р. і втричі вище від показника за підсумками 2013 р.

Соціальною складовою розвитку фінансів домогосподарств є рівень освіти. За даними соціологічних досліджень найвищий ризик

опинитися за межею бідності мають ті домогосподарства, у складі яких немає осіб із вищою освітою. Закономірним наслідком зубожіння населення є посилення у суспільстві процесів соціального відторгнення. Адже бідність домогосподарств позначається в першу чергу на їх ізольованості від участі в тих видах діяльності (економічній, освітній і культурній), які є нормою для інших людей. Фактично це означає обмеженість доступу для певних верств суспільства до можливості реалізувати фундаментальні права лю-

дини. Якщо узагальнити результати аналізу розглянутих соціально-економічних процесів, то формується обґрунтований висновок про те, що за 2013–2014 рр. «удосконалились» умови для розширення соціально нехтуваного прошарку населення України.

Отже, враховуючи вищевикладене, зауважимо, що в Україні відбуваються процеси, які призводять до погіршення стану фінансів домогосподарств: зниження реальних доходів населення внаслідок інфляції та девальвації гривні, замороження соціальних стандартів, посилення податкового тиску, зростання заборгованості із виплати заробітної плати, скорочення фінансового потенціалу домогосподарств щодо заощаджень, наростання в українському суспільстві процесів соціального нехтування.

На нашу думку, щоб подолати причини погіршення фінансового стану домогосподарств, необхідно, по-перше, забезпечити погашення заборгованості з виплати заробітної плати з метою зниження соціальної напруги у суспільстві; по-друге, створити необхідні умови для збільшення доходів і зростання економічної активності працездатних громадян; по-третє, підвищити ефективність соціальної підтримки незахищених і вразливих груп населення у процесі реформування системи соціального захисту.

Зростання економічної активності населення можливе лише внаслідок створення нових робочих місць і сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності шляхом формування сприятливих умов та інвестиційного клімату для створення нових і розвитку діючих вітчизняних підприємств – роботодавців населення України; спрощення дозвільних процедур для відкриття власної справи; забезпечення умов реальної фінансово-кредитної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу; створення правових засад належного захисту приватної власності та прав інвесторів; створення програм державно-приватного партнерства у напрямку здійснення інвестицій у людський капітал шляхом розширення можливостей для різних категорій громадян щодо здобуття професійної освіти, перенавчання, підвищення

кваліфікації; вдосконалення податкової системи шляхом посилення диференціації оподаткування залежно від рівня доходів і соціального статусу осіб домогосподарства. Зокрема доцільно здійснювати оподаткування доходів домогосподарств з урахуванням кількості непрацездатних членів сім'ї (дітей, інвалідів, інших утриманців). Крім того, варто встановити розмір податкової соціальної пільги на рівні мінімальної заробітної плати та запровадити її перегляд протягом звітного податкового року у разі підвищення соціальних стандартів. Також важливо підвищити граничний розмір місячного доходу у вигляді заробітної плати, до якого застосовується податкова соціальна пільга, розмір якої на сьогодні становить 1710 грн.

Для підвищення ефективності соціальної політики держави необхідно, по-перше, вдосконалити її реабілітаційну функцію, спрямовану на пом'якшення негативних наслідків бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги тим членам суспільства, які з певних причин опинилися у скрутному становищі; по-друге, посилити дію превентивної функції, покликаної запобігати бідності шляхом створення сприятливих економічних умов для формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств через ширше застосування депозитних, страхових та інвестиційних послуг.

Реалізація вказаних пропозицій дозволить підвищити рівень доходів українців і запобігти надмірній диференціації населення за доходами та зубожінню вітчизняних домогосподарств, а також підвищить рівень їх фінансової безпеки. Зазначені проблеми потрібно проаналізувати, вивчити світовий досвід створення економічних стимулів для розвитку фінансів домогосподарств, а також розробити й запровадити економіко-правові засади соціального захисту населення на основі підвищення рівня добробуту всього суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валовий внутрішній продукт України [Електронний ресурс] : станом на

01.01.2015 р. / Економіка України: [фінансовий портал Міністерства фінансів України]. – Стат. дані. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 03.10.2015 р.

2. Демографічна та соціальна статистика України [Електронний ресурс] : станом на 01.01.2015 р. / Статистична інформація : [веб-сайт Державної служби статистики України]. – Стат. дані. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.10.2015 р.
3. Депозити домашніх господарств [Електронний ресурс] : станом на 01.01.2015 р. // Бюлетень Національного банку України. – 2015. – № 4. – С. 90. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 01.10.2015 р.
4. Кізіма Т. О. Податкове навантаження на домогосподарства: теоретичні підходи та методика визначення / Т. О. Кізіма // Вісник Донецького національного університету. Сер.: Економіка і право. – 2009. – Вип. 2. – С. 248–253.
5. Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. / відп. завип. Кармазіна О. О. – Київ : Держ. стат. України, 2015. – 204 с.
6. Фаріон М. М. Диференціація доходів населення України: сучасні реалії / М. М. Фаріон // Наука й економіка. – 2014. – № 3. – С. 255–261.
7. The Legatum Prosperity Index [Rules for the Citing of Sources] / Legatum Institute (United Kingdom). – London, 2015 р. –

22 с. – Available at: <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/2015-legatum-prosperity-index-pdf.pdf?sfvrsn=2>. – Date viewed: 03.10.2015 р.

REFERENCES

1. *Ekonomika Ukrainy: finansovyi portal Ministerstva finansiv Ukrainy* [Ukraine's Economy: Financial Portal Ministry of Finance of Ukraine], Available at: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>.
2. *Demografichna ta sotsialna statystyka Ukrainy: stanom na 01.01.2015r.* [Demographic and Social Statistics of Ukraine of 01.01.2015 p.]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. *Biuletен Natsionalnoho banku Ukrainy*, 2015, no. 4, p. 90. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Kizyma T. O. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Ser.: Ekonomika i pravo*, 2009, Vyp. 2, pp. 248–253.
5. Karmazina O. O. (Ed) *Sotsialni indykatory rivnia zhyttia naseleennia: statystychnyi zbirnyk* [Social indicators of living standards: statistical collection]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015. 204 p.
6. Farion M. M. *Nauka i ekonomika*, 2014, no. 3, pp. 255–261.
7. The Legatum Prosperity Index. London: Legatum Institute, 2015. 22 p. – Available at: <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/2015-legatum-prosperity-index-pdf.pdf?sfvrsn=2>.

Т. П. Гудзь, кандидат економічних наук, доцент (Вищеє учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Финансы домохозяйств в современных экономических условиях в Украине.**

Аннотація. Цель статьи заключается в выявлении современных проблем развития финансов домохозяйств в Украине и разработке предложений по их решению.

В статье выявлены причины ухудшения финансового состояния домохозяйств в Украине и обоснованы пути их преодоления, которые заключаются в совершенствовании социально-экономической и налоговой политики государства. Разработанные в статье предложения

направлены на повышение уровня доходов украинских домохозяйств, предупреждение их бедности и обеспечение условий для их финансовой безопасности.

Ключевые слова: финансы домохозяйств, доходы населения, бедность, благосостояние, финансовая безопасность домохозяйств.

T. Gudz, Cand. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). Finance households in the Ukraine's modern economic conditions.

Summary. The article is devoted to the research of identification of modern problems of household finances in Ukraine and developing proposals to address them.

The causes of deterioration of finance households in Ukraine have identified. The directions solutions of the problems have developed. The proposals suggest improving the socio-economic and fiscal policy. The proposals have aimed at raising the level of income Ukrainian households, preventing them from poverty and ensuring conditions for their financial security.

Keywords: finance households, income population, poverty, welfare, financial security of households.